

5. Чернавский А. Ф. Системное исследование страха : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Александр Фридрихович Чернавский. – Екатеринбург, 2008. – 207 с.
6. Щербатых Ю. В. Психофизиологические и клинические аспекты страха, тревоги и фобий / Ю. В. Щербатых, Е. И. Ивлева. – Воронеж : Истоки, 2001. – 282 с.

УДК 159.93

Кратінов В.А., Донецький юридичний інститут МВС України

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті подається визначення ступеня прояву нервово-психічної та психологічної стійкості у курсантів 1 та 4 курсів університету внутрішніх справ у порівнянні зі студентами цього ж навчального закладу. Показано, що найгірші показники даних якостей особистості є у першокурсників. Причому найменший рівень їх прояву саме у курсантів першого курсу.

Виявлення рівня прояву емпатії показало, що у курсантів з роками навчання та служби він падає, а у студентів, навпаки, збільшується. Зменшення психологічної і нервово-психічної стійкості у курсантів розцінюється як один з негативних чинників впливу умов перебування у вузах закритого типу на психіку і особистість курсантів.

Зроблено висновок стосовно перегляду системи виховних заходів, запровадження більш щадного режиму службової діяльності та поступового переходу до жорстких умов перебування на казарменому положенні курсантів перших курсів.

Ключові слова: особистість курсантів, навчально-службова діяльність, психологічна стійкість, особистісно-професійне становлення.

В статье осуществлено определение степени проявления нервно-психической и психологической устойчивости у курсантов 1 и 4 курсов университета внутренних дел по сравнению со студентами этого же учебного заведения. Показано, что худшие показатели определяемых качеств личности у первокурсников. Причем наименьший уровень их проявления у курсантов первого курса.

Выявление уровня проявления эмпатии показало, что у курсантов с годами учебы и службы он падает, а у студентов, наоборот, увеличивается. Уменьшение психологической и нервно-психической устойчивости у курсантов расценивается как один из негативных факторов влияния условий пребывания в вузах закрытого типа на психику и личность курсантов.

Сделан вывод о пересмотре системы воспитательных мероприятий, введение более щадящего режима служебной деятельности и постепенного перехода к жестким условиям пребывания на казарменном положении курсантов первых курсов.

Ключевые слова: личность курсантов, учебно-служебная деятельность, психологическая устойчивость, личностно-профессиональное становление.

Постановка проблеми. Курсанти університетів правоохоронної системи, навчаючись разом зі студентами, мають зовсім інші умови для існування. Мається на увазі відрив їх від сім'ї, друзів, цілодобове перебування в сті-

нах вузу, необхідність виконувати безліч розпоряджень, наказів, інструкцій та здійснювати службові доручення. Для першокурсників перебування в умовах, які повністю відрізняються від звичних для них, є значним стресогенним чинником. Загальновідомо, що зміна обставин життя і діяльності людини завжди викликає нервово-психічні напруження і зменшення опірності до сильнодіючих факторів. Крім того, практика свідчить, що найбільший відсоток захворювань припадає саме на курсантів-першокурсників.

Перелічені та інші чинники призводять до зниження їх адаптивних можливостей і появу намірів залишити тільки-но розпочате навчання в університеті. Безумовно це небажані явища, які не повинні мати місця в системі університетського життя курсантів. У зв'язку з вищезазначеним однією з актуальних проблем сьогодення є пошук шляхів оптимізації навчально-службової діяльності курсантів університетів Міністерства внутрішніх справ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Літературний аналіз з цієї проблеми свідчить про наявність певної кількості досліджень, в яких вирішувались питання особливостей, специфіки і оптимізації навчальної і службової діяльності курсантів у вузах закритого типу [4; 5].

Підхід авторів до вирішення проблеми підвищення якості та ефективності навчально-службової діяльності має два напрямки. Перший визначається тим, що дослідники, які його дотримуються, вважають найкращим важелем у виховній роботі з курсантами необхідність примінення жорстких і максимальних за інтенсивністю вимог до новачків. Вони вважають, що їм треба зразу показати всю «чарівність» військового стилю життя, щоб мати в майбутньому справжнього офіцера [4].

Другий напрямок підтримується авторами, які рахують, що перехід від звичних, домашніх умов у курсантів повинен бути поступовим, без перелому стереотипів, без душевного болю і надмірного тиску на психіку молодих людей [2; 7]. Навіть існують дослідження, в яких показано, що така «педагогіка» викликає у курсантів обурення, ненависть і є основою для формування негативного відношення до всієї системи органів внутрішніх справ, що вже слід вважати серйозним прорахунком у вихованні всебічно підготовлених і відданих справі офіцерів [3].

Отже, відсутність ґрунтовних досліджень з узагальнюючої проблеми сучасної України, гуманізації вузівського навчання в рамках навчально-службової діяльності курсантів переконує в необхідності вести пошук шляхів оптимізації цього важливого процесу.

У зв'язку з зазначеним вище в даному дослідженні була поставлена *мета: установити рівень прояву психологічної стійкості у курсантів початкових і випускних курсів у порівнянні їх зі студентами.*

Виклад основного матеріалу. Організація та методи дослідження. У даному дослідженні взяли участь курсанти і студенти перших і четвертих курсів, які навчаються в одному навчальному закладі: Харківському національному університеті внутрішніх справ. Необхідно підкреслити, що курсанти знаходились на казарменому положенні, а студенти жили в домашніх умовах. Вибірку склали курсанти як першого, так і четвертого курсів по двадцять три особи в групі; групи студентів були сформовані з такої ж кількості осіб.

Методами, що використовувались у дослідженні, були наступні: діагностика нервово-психічної стійкості [7], діагностика рівня емпатичних здібностей В.В.Бойко [1], визначення ступеня прояву психологічної стійкості [5].

Кількісна обробка здійснювалась з урахуванням рекомендацій О.В. Сидоренко [8].

Вважаючи, що одним із надійних чинників, що захищають особистість курсантів від впливу екстремальних умов навчально-службової діяльності, є психологічна та нервово-психічна стійкість, тому діагностику їх ми здійснювали перш за все.

Таблиця 1

Показники нервово-психічної стійкості та емпатії у майбутніх працівників правоохоронних органів (у балах, $\bar{X} \pm m$, n=92)

Досліджені особи/ достовірність	Фактори, які визначались	
	Нервово-психічна стійкість	Емпатія
t/p		
Курсанти 1 курс n=23	21,8±0,82	20,2±1,71
Курсанти 4 курс n=23	18,5±0,74	15,0±1,45
Рівень достовірності t/p	3,0 / < 0,01	2,3 / < 0,05
Студенти 1 курс n=23	14,8±0,79	23,6±0,79
Студенти 4 курс n=23	12,0±0,85	26,3±0,85
Рівень достовірності t/p	2,4 / < 0,05	2,3 / < 0,05

Як свідчать показники таблиці 1, фактори що визначались, досить суттєво змінюються як у курсантів, так і студентів першого і четвертого курсів. Так, у першокурсників-курсантів нервово-психічна стійкість дорівнює 21,8 балам, а у їх колег з четвертого курсу вона покращується на 3,3 бала. (За переконанням авторів методики зменшення показників означає зростання ступеня прояву нервово-психічної стійкості).

Порівняння цих показників з аналогічним у студентів першого і четвертого курсів дає можливість переконатись у схожій динаміці: а саме у першокурсників нервово-психічна стійкість гірша, ніж у студентів четвертого курсу на 2,2 бала. Тобто, по-перше, як у курсантів, так і у студентів, першокурсники мають значно гірші показники нервово-психічної стійкості, ніж їх колеги з четвертого курсу. А, по-друге, першокурсники курсанти мають показник за даним фактором на 7,0 балів гірший, ніж у студентів такого ж курсу. На четвертому курсі вказана різниця зменшується до 6,5 балів. Інакше кажучи, курсанти першого курсу університету мають дуже низький рівень нервово-психічної стійкості.

Стосовно емпатії, динаміка показників інша. Так, курсанти першокурсники мають 20,2 балів, а їх колеги з четвертого курсу – 15,0 балів: різниця дорівнює 7,2 балів. У студентів, відповідно, зареєстровано 23,6 та 26,3 балів і різниця складає 2,7 балів. І найголовнішим є те, що у студентів рівень прояву емпатії з роками навчання зростає, а у курсантів, навпаки, значно зменшується. Ймовірно низький рівень нервово-психічної стійкості і є одним із чинників такого ставлення курсантів до оточуючих, хоча першопричиною, безумовно, є умови, в яких вимушені перебувати курсанти першого курсу.

Рівень прояву якостей психологічної стійкості у майбутніх працівників правоохоронних органів (у балах, $\bar{X} \pm m$, n=92)

Якості, що визначаються	Курсанти n=46		Рівень ймовірності		Студенти n=46		Рівень ймовірності	
	1 курс	4 курс	t	p	1 курс	4 курс	t	p
1	3,3±0,26	3,9±0,28	1,7	>0,05	5,0±0,13	5,6±0,13	2,4	<0,05
2	4,2±0,17	4,9±0,20	2,7	<0,01	5,6±0,11	6,2±0,05	2,3	<0,05
3	5,4±0,12	4,6±0,11	2,2	<0,05	6,1±0,17	6,4±0,36	2,2	<0,05
4	5,6±0,20	4,6±0,18	2,3	<0,05	4,6±0,20	4,8±0,18	1,9	>0,05
5	4,3±0,17	4,9±0,20	2,3	<0,05	6,0±0,18	6,7±0,21	2,7	<0,01
6	6,8±0,37	6,4±0,19	2,2	<0,05	3,9±0,24	3,4±0,25	2,2	<0,05
7	4,1±0,13	4,5±0,13	2,2	<0,05	3,9±0,13	4,3±0,12	2,2	<0,05

Примітка: 1 – самовладання; 2 – впевненість у своїх силах; 3 – віра у допомогу товаришів; 4 – довіра начальникам; 5 – емоційна стійкість; 6 – здатність до ризику; 7 – працьовитість в екстремальних умовах.

Діагностика якостей психологічної стійкості досліджуваних осіб показала досить розрізнену динаміку їх змін. Так, у курсантів першого курсу, у порівнянні з їхніми колегами з четвертого курсу, більш високі показники за наступними якостями: віра у допомогу товаришів (5,4 проти 4,6 балів), довіра начальникам (5,6 проти 4,6 балів) та здатність до ризику (6,8 проти 6,4 балів). Тобто, прийшовши до університету зі шкільної лави, молоді люди вірили у допомогу товаришів, довіряли начальникам та були більш схильні до ризику. Однак за роки навчання та служби в університеті ці якості стали проявлятися у меншій мірі, що, безумовно, позитивним не назвеш. Очевидно, керівництву та викладачам університетів необхідно звернути увагу на виховання у курсантів названих якостей.

У той же час такі якості, як самовладання, впевненість у своїх силах, емоційна стійкість та працьовитість в екстремальних умовах у першокурсників проявляється у меншій мірі, ніж у курсантів четвертого курсу. Інакше кажучи, ступінь прояву вираженості цих якостей з роками навчання в університеті послаблюється, що також слід вважати негативним явищем.

Що стосується студентів, то стосовно першої групи якостей можна відмітити, що їх віра у допомогу товаришів до четвертого курсу зростає, довіра керівництву також. Якщо врахувати, що досліджувані особи навчаються в одному навчальному закладі, то пояснити прямо протилежний розвиток названих якостей можна, прийнявши до уваги наявність у курсантів паралельно з навчанням службової діяльності, котра за нашими попередніми даними викликає у них істотну нервово-психічну напругу та негативні зміни у психіці. Саме тому названі складові частини психічної стійкості у курсантів першого курсу проявляються у меншій мірі, ніж у студентів-однокурсників.

Необхідно також відзначити, що такі якості, як самовладання, впевненість у своїх силах та емоційна стійкість, які мають надзвичайно важливе значення для майбутніх офіцерів органів внутрішніх справ, у курсантів спочатку, тобто у першокурсників, проявляються значно слабше, ніж у студентів. Це є ще одним фактом, який слід врахувати при здійсненні відбору абітурієн-

тів на навчально-службову діяльність. Це означає, що до психологічного обстеження майбутніх курсантів, окрім рекомендованої методики ММПІ, бажано включити діагностику їх психологічної стійкості.

Слід підкреслити, що показники більшості компонентів психологічної стійкості у студентів вищі, ніж у курсантів (крім шостого та сьомого), що є аргументом для аналізу структури та вимог до службової діяльності курсантів та специфіки їх виховання як майбутніх офіцерів.

Висновки.

1. Встановлено занадто низький рівень нервово-психічної стійкості у курсантів першого курсу і збільшення цього показника у їхніх колег з четвертого курсу. Емпатія, навпаки, має високий рівень прояву у першокурсників, а за роки навчально-службової діяльності він значно зменшується. Студенти навіть на першому курсі мають більший рівень прояву нервово-психічної стійкості, ніж курсанти. Показник емпатії у них теж покращується з роками навчання.

2. Якості особистості, що визначають психологічну стійкість у курсантів проявляються в меншій мірі, ніж у студентів. Негативним явищем слід рахувати і падіння у курсантів показників таких складових психологічної стійкості, як віра у допомогу товаришів, довіра начальникам та здатність до ризику. У студентів, з роками навчання, ці якості навпаки поліпшуються.

3. Послаблення нервово-психічної та психологічної стійкості у курсантів першого курсу обумовлене значним порушенням їх психіки, негативними змінами в ній, результатом чого є погіршення їх опірності до дії екстремальних чинників службової діяльності. Тому роль психологічної стійкості полягає в забезпеченні опірності психіки курсантів до впливу стресогенних чинників служби.

4. Керівництву університетів органів внутрішніх справ рекомендується переглянути виховні заходи з курсантами і створити більш шадні умови для поступового переходу від звичних для них домашніх обставин до казарменого способу існування та навчально-службової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / под. ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах-М, 2000. – С. 486–492.

2. Горпинич О. О. Позитивний вплив занять спортом на учбову та службову діяльність курсантів військового навчального закладу / О. О. Горпинич. – М. : Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – №5. – С. 5–8.

3. Драчева Ю. В. Психологические трудности профессионального становления выпускников высших образовательных учреждений МВД России и пути их преодоления : автореф. дисс... канд.психол.наук. – М. : 2004. – 20 с.

4. Кобзін Д. О. Дисципліна в ОВС. Взаємодія правових та соціально-психологічних факторів / Д. О. Кобзін // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – №5. – С. 236–242.

5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1996. – 310с.

6. Назаров О. О. Динаміка первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України : автореф. дис.... канд..психол.наук : 19.00.01. – Харків, 2000. – 18 с.

7. Сергієнко Н. П. Психолого-правові засади формування особистості майбутніх працівників ОВС у процесі професійної підготовки : автореф. дис.... канд. психол. наук : 19.00.06. – Харків, 2005. – 19 с.

8. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2001. – 350 с.

УДК 159.9.075

Кузьменко М.Д., ад'юнкт науково-організаційного відділу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ НЕСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ У ПОВІТРЯНИХ СИЛАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення нервово-психічної нестійкості, розкриваються основні її структурні компоненти, перевіряються показники методики її визначення у Повітряних Силах Збройних Сил України.

Ключові слова: психологічна діагностика, нервово-психічна нестійкість, емоційна стійкість, військова служба за контрактом.

В статье приведен анализ разных подходов к определению нервно-психической неустойчивости, раскрываются основные ее структурные компоненты, проверяются показатели методики ее определения в Воздушных Силах Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: психологическая диагностика, нервно-психическая неустойчивость, эмоциональная устойчивость, военная служба по контракту.

Постановка проблеми. Служба у Збройних Силах України (ЗС України) висуває специфічні (підвищені) вимоги до кандидатів, що обумовлює необхідність проведення заходів професійно-психологічного відбору (ППВ) кандидатів. Одним із завдань, що стоять перед групами ППВ у ЗС України, відповідно до Інструкції з організації професійно-психологічного відбору в Збройних Силах України, є виявлення осіб із нервово-психічною нестійкістю (НПН). Із появою військової служби за контрактом, що, безсумнівно, має притаманні їй особливості, постає питання застосування (створення, розробки, адаптації) відповідного україномовного інструментарію психологічної науки для виконання завдань ППВ. Тому саме необхідність перевірки показників методики зумовлює актуальність проведення ґрунтовного аналізу можливості її застосування

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема НПН останнім часом розглядається в багатьох аспектах: взаємозв'язку із формуванням невротичних розладів курсантів військових навчальних закладів [1], психологічною стійкістю спеціалістів МНС [11], дослідженням стресостійкості [3; 20; 24], здоров'ям особистості [7; 18].